

УДК 78

DOI 10.32461/2226-3209.1.2024.302092

Цитування:

Гиса О. А. Українські паралелі до ягеллонства і сарматизму в бутті Європи XVIII-XIX століть. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 1. С. 310–314.

Hysa O. (2024). Ukrainian parallels to Jagiellonianism and Sarmatism in the history of Europe in the 18th-19th centuries. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 310–314 [in Ukrainian].

Гиса Оксана Андріївна,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри музикознавства
та методики музичного мистецтва
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
<https://orcid.org/0000-0003-2236-7498>
oksana.hysa@tnpu.edu.ua

УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ ДО ЯГЕЛЛОНСТВА І САРМАТИЗМУ В БУТТІ ЄВРОПИ XVIII–XIX СТОЛІТЬ

Мета роботи проаналізувати українські паралелі до ягеллонства і сарматизму у бутті Європи XVIII-XIX століть, зокрема у музичній сфері. **Методологія дослідження** передбачає поєднання історико-культурного, компаративного та емпірико-аналітичного методів дослідження, для виявлення ягеллонства і сарматизму в мистецькому обсязі України і Польщі у XIX-XX століттях. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше в польському та українському музикознавстві узагальнено історичні відомості щодо ягеллонського принципу релігійно-державного регулювання слов'янської співдружності під кутом зору українського позитиву у підйомі українського православ'я і наднаціонального резонансу реформи Петра Могили. **Висновки.** Ягеллонство – це доба вольностей козацтва, які освятили високою освіченістю і співочою енергією козацьку добу. «Для польської традиції ягеллонство – це пора, коли столицею був Краків, а не Варшава, який за етнічно-культурними перевагами був і залишається зберігачем старокатолицьких традицій, що походять від часів нероздільної християнської церкви і в усвідомленні спорідненості із східнослов'янським світом. Саме ягеллонство в Польщі сприяло вибудові Запорозької Січі, яка стала суттєвою опорою захисту від воєнної експансії і Кримського ханства (з XIII ст.) й Османської Туреччини. Крим – остання із грецьких колоній, батьківщина східнослов'янського християнства, місце діяльності «православних братів», вигнаних англосаксами з окатоличеної Британії (XI ст.), перетворився у XIII–XIV ст. на оплот ісламу» [1, 5]. Польський сарматизм у романтичну добу охоплює своїм впливом козацтво, які масово подалися в чумаки які здійснювали торгівельно-воєнні та політичні операції, і за подобою до польсько-шляхетських кіл, вважали образливими пропозиції займатися землеробством, що не співпадає зі статусом старшини у XVII столітті.

Ключові слова: ягеллонська культурна традиція, сарматизм, релігійно-державне регулювання, слов'янська співдружність.

Hysa Oksana, Candidate of Arts, Associate Professor, Department of Musicology and Methodology of Musical Art, Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatyuk University

Ukrainian Parallels to Jagiellonianism and Sarmatism in the History of Europe in the 18th-19th Centuries

The purpose of the work is to analyse Ukrainian parallels to Jagiellonianism and Sarmatism in the history of Europe in the 18th-19th centuries, particularly in the musical sphere. **The research methodology** involves a combination of historical-cultural, comparative, and empirical-analytical research methods to identify Jagiellonianism and Sarmatism in the artistic scope of Ukraine and Poland in the 19th and 20th centuries. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that, for the first time in Polish and Ukrainian musicology, historical information on the Jagiellonian principle of religious-state regulation of the Slavic Commonwealth is summarised from the point of view of the Ukrainian positive in the rise of Ukrainian Orthodoxy and the supranational resonance of Petro Mohyla's reform. **Conclusions.** Jagiellonianism is the age of freedom of the Cossacks, who sanctified the Cossack age with high education and singing energy, which is the centre of high honour and pride of the Ukrainian nation, its thoughtfulness (in Old Ukrainian and Old Polish languages, *duma* means honour). For the Polish tradition, Jagiellonianism is the time when the capital was Krakow, and not Warsaw, which, due to its ethnic and cultural advantages, was and remains the custodian of the Old Catholic traditions, originating from the time of the undivided Christian Church and in the awareness of kinship with the East Slavic world. It was Jagiellonianism in Poland that contributed to the construction of the Zaporizhzhia Sich, which became an essential pillar of defence against the military expansion of the Crimean Khanate (since the 13th century) and Ottoman Turkey. Crimea is the last of the Greek colonies, the birthplace of Eastern Slavic Christianity, the place of activity of the "Orthodox brothers" expelled by the Anglo-Saxons from Catholicised Britain (XI century), transformed in the 13th-14th centuries.

to the stronghold of Islam. Polish Sarmatism in the romantic era was influenced by the Cossacks, who en masse joined the chumaks who carried out commercial, military, and political operations, and, similar to the Polish-noble circles, considered offensive proposals to engage in agriculture, which did not correspond to the status of a foreman in the 17th century.

Keywords: Jagiellonian cultural tradition, Sarmatism, religious-state regulation, Slavic commonwealth.

Актуальність теми дослідження. Ягеллонський «слід» в політико-комунікаційній сфері в Речі Посполитій був значущим для утримування багатонаціональних складників імперської державності Великої Польщі. Про це свідчать уніатські домовленості XV-XVI століть, остання з яких, Люблінська 1596 року запровадила в життя нову греко-католицьку церкву, яка являє собою національний, типу протестантського різновид, проте – під католицтвом Папи Римського. На різних історичних етапах ця компромісна церква виконувала різні функції: рятувала православних від переслідувань католицьких екстремістів, була підтримкою для католицтва у часи тотального наступу на православний світ.

Сам акт компромісу, вироблений Папою Римським із греко-католиками, зрозуміло, засвідчував важливість для Речі Посполитої паритету із православ'ям, яке охоплювало не лише Україну, а також і магнаторію Литви і пов'язаних з нею православних білорусів. Держава трималася на домовленості трьох народів – поляків, українців та литовців, на легітимності їх віросповідальних засад. На цих домовленостях, стимулом яких у свій час був опір тевтонам, ґрунтувалася територіальна велич Міжмор'я, а також та активність щодо захисту прав слов'янства, яка висунула великопольський прометейзм - сміливе й зухвале протистояння керівним інститутам ворожого оточення.

Аналіз досліджень і публікацій. В естетико-філософському та методологічному аспектах підґрунтям для нашого дослідження слугували дослідження Г. Адлера [8], Р. Інгардена [9], Л. Полонія [10] та інших науковців.

Культурологічне спрямування роботи базується на історичному підході О. Шпенглера [11] – засновника цієї галузі знання, а також на розробках О. Маркової [4], В. Шейка [7] та музикознавчих проєкціях цього методу, що простежується в дослідженнях Т. Гуменюк [2], О. Муравської [5] і багатьох представників культурологізованого музикознавства в Україні та за її межами. Однак ця проблема недостатньо вивчена в українському та зарубіжному музикознавстві і потребує більш глибокого осмислення.

Мета статті проаналізувати українські паралелі до ягеллонства і сарматизму у бутті Європи XVIII–XIX століть, зокрема у музичній сфері.

Виклад основного матеріалу. Активність щодо захисту прав слов'янства була підірвана «польським месіонерством» - просуванням у слов'янський світ, попри все, західноцивілізаційної ідеї католицтва. І це все відбувалося на фоні Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.) протестантів і католиків, у центрі якої (1620 р.) стало винищення проправославно налаштованих чеських протестантів – гуситів. Така ж доля спіткала польських протестантів за правління королів – фанатичних католиків типу Сігізмунда III. Не шкодували також і єдинокровних, а жажіття міжрелігійних розправ призвело до того, що Річ Посполита у 1653 році розпалася.

У пам'яті слов'янства болісний слід залишило також винищення ободричів і пруссів під гаслами прогерманського західномесіонерського католицтва. Галліканська ж Франція, із якою за часів Петра Могили встановлено тісні і вигідні для Запоріжжя контакти, виступила на боці німецьких протестантів, антикатолицьки. Стало зрозуміло, що воєнна основа союзу слов'янських народів розпадається, утворення ж західної церкви як поєднання німецького католицтва Австрії і лютеранства, засвідчило спрямованість Західної цивілізації у протилежному для слов'янства напрямі. Лише антитурецькі й антинімецькі дії полководців на європейському Сході (П. Румянцев) протистояли німецькій воєнно-політичній і воєнній експансії.

Відгомін ягеллонства, яке суттєво спрямовувало мислення шляхти від XVII сторіччя, було рішення польського сейму про входження до складу Росії, і тільки опір фанатичного католика Казимира III зірвав реалізацію такого рішення. В Україні збереглася чітка вжиткова настанова на старокатолицьку традицію, тобто на продовження концепції нерозділеної церкви, що надихало релігійну практику центральної, південної і східної України аж до XX століття включно. У XIX столітті це підкріпилося старокатолицьким рухом у Німеччині та Оксфордським рухом в Англії [5, 267].

Середина XVIII сторіччя позначилася народженням нового культурноєднального курсу в Європі – йозефінізму із його ставкою на мистецько-культурну першість німців у Європі. А залишки того, що було у свій час складниками Речі Посполитої, висунули свою програму культурного єднання, сарматизм — ідеологію шляхти, яка домінувала в Речі Посполитій у XVI-XIX століттях (Сарматизм).

Уперше ототожнювати слов'ян із сарматами почав хроніст каролінгського часу Флодоард (X ст.). Потім про сарматизм писав польський історик Ян Длугош (1415-1480 рр.). В епоху Відродження разом з інтересом до античності виникло самоототожнювання націй, що формувалися із древніми народами, які згадувалися у працях античних класиків. Згідно з географією Птолемея, Східна Європа на схід від Німеччини (між Вислою та Волгою) іменувалася Сарматією (польск. Sarmacja) [6]. Сарматським морем називалося Балтійське, а сарматськими горами - Карпати. І якщо скіфи, що жили там раніше, славилися своєю дикістю та пияцтвом, то сарматів вважали прародителями європейського лицарства. Шляхтичі своїми предками називали сарматів — народ кочовий та вільнолюбний (Сарматизм).

Східну Європу древні письменники та історики називали Європейською Сарматією, а руських та і поляків іменували сарматами (Ян Длугош). У XVI - XIX століттях сарматизм, як уже зазначено вище, являв собою концепцію винятковості шляхетської корпорації Речі Посполитої, відповідно до якої шляхтичі вважалися нащадками сарматів, що походили від біблійного Яфета, а місцеві слов'яни та литовці - нащадками біблійного Хама. Відповідно, на основі цієї концепції вибудовувалася культура та ідеологія.

Сармат повинен був утілювати любов до волі, щирість, відвагу, гостинність, добродушність, індивідуальність, незалежність. А королі мають дбати не про власну користь, а про добробут нації і країни, оберігати свободу шляхти, бути стосовно неї справедливими і щедрими. Узірцевими королями, на думку сарматів, були Болеслав Хоробрий з роду Пястів, чеський князь і перший польський король у XI столітті, Казимир Справедливий, Казимир Великий також із роду Пястів (XIV ст.) і Ян III Собеський, король-воїн.

Показовим у цьому переліку є те, що Ягайло-Ягелло в ньому немає, бо всі вище згадані польські королі билися за Польщу і цим, судячи з усього, відповідали ідеалам

сарматизму. А Ягайло-Ягелло уособлював литовсько-слов'янську значущість. Польський національний сарматизм, як бачимо, не «впускав» у коло визнаних ним героїв «інородця», незважаючи на очевидну воїнську велич перемоги у Грюнвальді, що, безперечно, перевищує здобутки навіть такого відвертого воїника, як Ян III Собеський. Але «ягеллонський відгомін» знаходимо у біографіях відібраних сарматизмом «ідеальних героїв», що є прямо впізнаваним в образах Болеслава Хороброго та Казимира Великого. [4, 15].

Наведені вище історичні факти чітко засвідчують «урізаність» ягеллонства в сарматизмі, бо не «республіканізм» багатонаціонального союзу, а підпорядкування інтересам Польщі його інонаціональних учасників склали головний аргумент на користь «сарматського героя».

Сарматизм охоплював не лише поляків, а також і українців-лицарів – так писав у своїй трилогії «Вогнем і мечем» (1884 р.), «Потоп» і «Пан Володийовський» Г. Сенкевич. Дещо по-іншому ці описи постають у поемі Адама Міцкевича «Пан Тадеуш», у творах Вацлава Потоцького, Яна Кристофа Пасека, Анжея Збілітовського, Ієроніма Морштина та інших. У сучасній Польщі слово «сарматський» (пол. sarmacki) виступає формою іронічної самоідентифікації із підкреслюванням унікальності польського національного характеру.

У період, коли уніатські кола Русі намагалася у будь-який спосіб відмовитися від запропонованих козацтвом і київськими ієрархами послуг щодо захисту прав «народу руського», козацтво опинилося в центрі уваги не тільки руських, а також і польських інтелектуалів.

Потенційне залучення козацтва до ширшої подібної ідентичності відбувалося через ідеологію польського сарматизму. Аристократизм шляхти був якістю войовничих панів, які протиставляли себе простолюдинам. А відмінність між ними полягала у дечому новому відносно до ренесансних настанов, тому, що стосувалося праці в різних напрямках, яка складала аналог до церковного послушництва: шляхтич доби романтизму готовий був померти з голоду, проте не ганьбити себе фізичною працею. Представники шляхти відрізнялися так названим «гонором» (чесною і почуттям власного достоїнства) та хоробрістю. Республіканство шляхти трималося на підтримці нею уявлення про всезагальну рівність усередині стану («пани-

брати»). Лише у таких межах діяла повага до чужої думки. І виражалось це в тому, що кожен із зібрання мав право вето, інакше кажучи, рішення мали прийматися за загальною згодою. Пізніше це вплинуло на ідеал польського бунтаря-повстанця. Шляхта залишала за собою право на заколот (рокош).

Сарматизм як стиль у мистецтві передусім характеризують портретні зображення, у яких індивідуалізовано штрихи втілення характеру портретованого. Це іноді жорстко перетинається з іконописними настановами на статику в зображенні. Свідченням є зображення героя думного епосу Дмитра Вишнівецького, представника одного з найзнаменитіших князівських родів, що перейшли у верхівку Запорізької Січі з висот князівської аристократії Київської Русі, у назві якого зафіксовано – не «портрет Д. Вишнівецького», а «Ікона Д. Вишнівецького» [3].

Це відповідає героїці мученицького вінця, який князь отримав за свою вірність православ'ю. Перетини іконопису і живописного втілення відповідають засадам «парсуного живопису», який широко представлено на Сході європейського культурного простору, вони також співвідносні із тим типом портрету, що притаманний Франції XV-XVI століть і який різко контрастує із живописною об'ємністю італійського живопису тої пори.

Свідомо сповідували сарматизм і видатні польські поети, від А. Міцкевича до Ю. Словацького і К. Норвіда. А. Міцкевич запровадив ідею «литовського в Польщі», себе поет називав «литвином», хоча литовської крові не мав. Така культурна солідаризація народила дивовижне сузір'я його «Литовських поем».

У XVII столітті ідеями сарматизму прониклася також українська козацька верхівка — гетьман Юрій Хмельницький у Немирові іменував себе сарматським князем.

У музиці пограниччя церковного і позацерковного яскраво втілювався кант і партес, перший із яких за своєю генетикою дотичний до проправославного польського протестантизму, а партес, через ізоритмічний мотет французької школи, пов'язаний із ранньолітературним хоралом, головне ж – із трирядковим співом чи то дискантового, чи то русько-новгородського типу, однак усе це на основі первісно-поліфонічного строю ісонного афонського співу.

Важливим є те, що польський сарматизм склав із XVII на XVIII століття паралель до культури рококо, із якою його поєднували і

культ аристократизму, і шанування жінок, і зрештою – усвідомлення базовості культури одягу та інтер'єру щодо значущості монументалізму палацової, соборної архітектури попри засади барокової оперності на користь інструментально-вокальної камерності. Щодо цього варто наголосити на камерній культурі бандурного співу, носіями якої була козацька старшина не нижче полковника, а уже від XX століття і до сьогодення відбулося стихійне залучення жінок до бандурно-співочого виконавства, що повністю ігнорує чоловічий лицарський статус бандуристів у «золоту козацьку добу».

Висновки. Ягеллонство в Україні виявилось передусім як спільні воєнно-політичні дії проти старих спільних ворогів – турків та німців, союз Євстафія Гоголя і Яна Собеського у 1686 році. Воно було прямою історичною паралеллю до чесько-гуситського руху, який із 1410 року (рік спалення Яна Гуса), року, коли сталася Грюнвальдська перемога Ягайла, розгорнувся значною мірою для підтримки завоювань Речі Посполитої у XV сторіччі. А в межах такої політичної координації реалізувалися також спеціальні мистецькі акції – творчість представників української школи в польській літературі, що базувалася за топом проживання її представників навколо Умані. Сарматизм, який корені польської шляхти вбачав у древніх сарматах, став ідеологією шляхти, що домінувала в Речі Посполитій у XVI-XIX століттях. Він склався як культурно-об'єднувальний чинник, який стосувався вжиткових ознак одягу, поведінкових рис, етичних переваг польської шляхти щодо інших верств суспільства. Польський сарматизм у романтичну добу охоплює своїм впливом козацтво, позбавлене колишніх соціальних привілеїв, а у госпродарсько-економічному бутті тих козаків, які масово подалися в чумаки для здійснення торгівельно-воєнних та дипломатично-політичних операцій, і за подобою до польсько-шляхетських кіл, вважали образливими пропозиції займатися землеробством, що не співпадає зі статусом старшини у XVII столітті.

Література

1. Гуса О. Ягеллонство в Польщі та Україні як культурно-історичний феномен і чинник університетської музичної освіти XX століття. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. 98 с.
2. Гуменюк Т. К. Постмодернізм як транскультурний феномен. Естетичний аналіз:

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : спец. 09. 00. 08 «Естетика». 2002. 30 с.

3. Дмитро Вишневецький. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дмитро_Вишневецький (дата звернення: 04.01.2024).

4. Маркова О. Нариси з історії зарубіжної музики 1950-х–1990-х років. Франція. Австрія. Німеччина. Італія. Одеса: Друкарський дім, 2010. Вип. 1. 128 с.

5. Муравська О. В. Вплив східнохристиянської культури на європейське музичне мистецтво XIX–XX століть: дис. ... д-ра мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури». Київ, 2018. 636 с.

6. Сарматизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сарматизм> (дата звернення: 04.01.2024).

7. Шейко В. М. Інтеріснування культур і концепція поліетносфери : (до проблеми співвідношення понять). Схід–Захід : іст.-культурол. збірник. Харків : ХДАК, 1999. Вип. 2. С. 160–172.

8. Adler G. Handbuch der Musikgeschichte. Frankfurt am Main : Frankfurter Verlags-Anstalt, 1924. 1097 p.

9. Ingarden R. Utwór muzyczny i sprawa jego tożsamości. Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Warszawa, 1973. 185 s.

10. Polony L. Polski kształt sporu o istotę muzyki. Kraków, 1991. S. 177.

11. Spengler O. Man and the technics : a contribution to a philosophy of life. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge. 2017. 115 s.

References

1. Hysa, O. (2022). Jagiellonianism in Poland and Ukraine as a cultural-historical phenomenon and a factor in university music education of the 20th century. Ternopil: TNPU named after V. Hnatyuk [in Ukrainian].

2. Humeniuk, T. K. (2002). Postmodernism as a transcultural phenomenon. Aesthetic analysis: autoref. thesis for obtaining sciences. doctor's degree Philos. Sciences: spec. 09.00.08 "Aesthetics", 30 [in Ukrainian].

3. Dmytro Vyshnevetskyi. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дмитро_Вишневецький (date confirmed: 21/01/2024) [in Ukrainian].

4. Markova, O. (2010). Essays on the history of foreign music of the 1950s–1990s. France. Austria. Germany Italy. Odessa: Printing house, 1, 128 [in Ukrainian].

5. Muravska, O. V. (2018). The influence of Eastern Christian culture on the European musical art of the 19th–20th centuries: thesis. ... Doctor of Art History: 26.00.01 "Theory and History of Culture". Kyiv, 2018 [in Ukrainian].

6. Sarmatism. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сарматизм> [in Ukrainian].

7. Sheiko, V. M. (1999). Interexistence of cultures and the concept of polyethnosphere: (to the problem of the relationship of concepts). East-West: history and culture. collection. Kharkiv: KhDAK, Issue 2. P. 160–172. [in Ukrainian].

8. Adler, G. (1924). Handbuch der Musikgeschichte. Frankfurt am Main : Frankfurter Verlags-Anstalt, 1097 p. [in German].

9. Ingarden, R. (1973). A piece of music and the question of its identity. Polish Music Publishing House, Warsaw, 185 pp. [in Polish].

10. Polony, L. (1991). A piece of music and the question of its identity. Polish Music Publishing House, Warsaw. P. 177. [in Polish].

11. Shpenhler, O. (1993). Man and the technics : a contribution to a philosophy of life. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge. 115 s. [in English].

Стаття надійшла до редакції 21.01.2024

Отримано після доопрацювання 22.02.2024

Прийнято до друку 01.03.2024